

Giedrius Unikauskas

PASIKARTOJIMO PRINCIPAS ALGIMANTO MACKAUS POEZIJOJE

ANOTACIJA

Straipsnyje Algimanto Mackaus poezija aiškina kaip pasikartojimai, kurių situacijos atveria prasmės netapatumo problemą.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: individuali kalba, reikšmių perteklius, menama prasmė.

ABSTRACT

The article explains Antanas Mackus' poetry as recurrences and situations, which open up the issue of non-identical meaning.

KEY WORDS: individual language, excess of meanings, implied meaning.

„Jo yra žemė“

Analizuojant „Pasikartojimų“ ciklą, susiduriama su interpretacijos problema, kurią lemia eilėraščių „dviprasmiškumas“. Darbą galima būtų palengvinti atskiriant opozicines tendencijas ir aiškinti jas autorius „blaškymusi“ tarp kelių raiškos galimybių, taip bandant išspręsti klausimą: kokia turi būti poezija?

Iš tiesų toks požiūris būtų pagrįstas tradicine samprata ir iš jos kylančiu reikalavimu: tokia turi būti poezija...

Tačiau stilistinis (idėjinis) eilėraščių neapibrėžtumas kitaip aktualizuoja patį kūrybos procesą. Ciklo pavadinimą „Pasikartojimai“ galima interpretuoti kaip poetinės kalbos metaforą, nuorodą į jos funkcionavimą įprasminantį veiksmą. Apibendrintą poetinę tendenciją, kuri būtų pirmojo rinkinio-etapo išvada, galima įvardyti teiginiu: poezija yra..., neigiančiu bet kokį išskirtinumą kaip reikalavimą: tokia turi būti poezija. Tai tarsi nauja galimybė išvysti pasaulį kaip potencialų poezijos kūrinį, suteikiant kūrybai laisvę aktualizuoti bet kokį reiškinį – net pačią save – kaip raiškos paradigmą. Todėl kai kuriuos eilėraščius tik iš dalies galima paaiškinti įprasminta išraiška tekste – rezultatas tėra tik viena galimų reikšmių, o pats tekstas – įvairių galimybių nuoroda.

Tokia netradicinė interpretacija labiausiai tiktų

pirmajam ciklo eilėraščiui „Pasikartojimas“.¹ Stiliškai neutralios eilėraščio leksikos aplinkoje išryškėja keli vardai-metaforos: „paukščių takas“, „spindintis raidynas“ – poetizmai, savo reikšme tarsi provokuojantys poetinę išraišką.

Metonomonį pirmosios strofos planą galima apibūdinti neutraliu peizažu, kuriame atsispindi poetinės prasmės užuomazga:

*Kai vėsu vakarą ties gluosniais
ir ties molėtais pakraščiais
kartojasi paukščių takas*

„Paukščių takas“ – aktualizuota metafora, netiesiogiai išreiškianti žvaigždėto dangaus atspindį upėje, tiksliau, aktualizuota poetinė metaforos funkcija – reikšmės perkėlimas, kaip galimybė įprasmininti skirtingų reikšmių santykį. Todėl potenciali strofos prasmė – tarsi klausimas kodėl?, ieškantis prasmingo atsakymo. Tačiau antrojoje strofoje ši metaforos funkcija nepasiteisina, neigimu – „nereikia į žvaigždynus /daugiau žiūrėti naktimis“ – demaskuojama reali „paukščių tako“ reikšmė. Šioje strofoje „žvaigždynai“ vėl virsta metafora „spindintis raidynas“, bet tik tam, kad būtų aktualizuota reali atspindžio upėje reikšmė:

*gana, kai spindintis raidynas
kartojasi vandenimis*

Iš tikrųjų nieko neįvyko, tik metaforos vaizdas pakito metoniminiu planu. Po ankstesnio prasmės klausimo trečioji strofa reikštų atsakymą:

*gana, kad jis pasikartoja
ir kad negrįžta kaip Mimi,
kad žvaigždės upės vėsumoj
pavirsta upės dalimi.*

Pirmoji ir antroji strofos eilutės – sinonimiški paralelizmai: žodžius „pasikartoja“ ir „negrįžta“ sietų ta pati pasikartojančio veiksmo reikšmė. Tačiau jų sinonimiškumas išreikštas opoziciniais santykiais (negrįžta), žyminčiais metonimiškos ir metaforiškos reikšmės priešpriešą. „Negrįžta kaip Mimi“ galima interpretuoti kaip potencialios prasmės simbolį-vardą, neatradusį žymimo objekto, išreiškiantį neįvykusį įprasminimo veiksmą. Todėl tradiciniu požiūriu tai neįvykęs eilėraštis – netgi nevykęs – kadangi išlieka prasmės problema, kuri sukelia neišpildyto lūkesčio ar net apgaulės pojūtį. Eilėraštyje atsisakyta įprasto kelio, kuomet visi kūrinio elementai artėja prie bendro tikslo. Čia aktualizuotas pats kelias – daug kelių – paradigma it pasirinkimo laisvė, todėl raiškos procese kaskart sugrįžtama prie išeities, prasmės užuomazgų, nepaisant atsakymo prasmės. Tik atsisakius tradicinio požiūrio galima suprasti eilėraščių „Miestelis upėje“. Jis parašytas soneto forma, tačiau, lyginant su tradiciniu soneto modeliu, kurio kompozicinės dalys – ketureilės ir trieilės strofos – atspindi įprasminančias tezės, antitezės ir sintezės dalis, A. Mackaus eilėraštyje iškyla interpretacijos problema. Jame nėra išplėto to sonetinio siužeto, pagrįsto teiginiu ar neiginiu. Soneto dalių sąveika išreikšta „atspindžio“ principu, kurį kalbiniu požiūriu galima pagrįsti analogijų derinimu – menamu reikšmių tapatumu ar jų sąveikos galimybe. Tai ne atviras palyginimas ar metaforiškas sutapatinimas – analogija tėra tik užuomina:

*Save mąstydamas svajojau
ir upės veidrody žiūrėjau į save.
(Prie upių visi valkatos prastovi,
norėję būti žemėm ir srove.)*

Antros ir trečios eilutės suskliaudimas nurodo tik menamą tapatumą. Analogiško santykio nariai susiję neprivalomais ryšiais. Dalelytė „galbūt“, anaforiškai pakartota antroje, trečioje ir ketvirtoje strofoje, pabrėžia vienodą veiksmų modalumą – išryškina tariamo, nerealaus ryšio, siejančio daiktavardžius, reikšmę. Todėl trieilėse strofose nėra tradicinio sintezės veiksmo – čia pateiktas diferencijuotų reikšmių spektras.

Aprašytuose eilėraščiuose atsispindi labai abstraktūs santykiai. Juose aktualizuotas pats išraiškos procesas, kuris lemia iš dalies indiferentišką nuostatą to, apie ką rašoma, atžvilgiu; eilėraščių tekstai uždari išorinėms-tematinėms analogijoms. Tačiau kituose kūrinuose vidinės raiškos tendencijos objektyvizuojamos, tampa integruota siužeto veiksmo dalimi, prasmės problema.

Cikle „Sala ir paukštis“ klausimas ir neigimas atspindi naują prasmės sampratos situaciją – atskiriamos viena kitą neigiančios kalbos raiškos, kurias galima pavadinti klausimo ir neiginio (teiginio) prielaida.

Eilėraštyje „Lietus“ net septynis kartus pakartota klausimo forma. Jai opoziciškai išreikštas neiginys – pavyzdžiui, pirmojoje strofoje:

*Nepriėmiau tavęs, Užsidengiau.
Atrodei man sunkus kaip geležis.
Kodėl žiedais patvino
Laukinė obelis?*

Klausimas ir neigimas, susiję su dviprasmiška „lietaus“ reikšme ir realizuojami skirtingomis raiškos priemonėmis, arba skirtingomis kalbomis. Pirmojoje strofoje neiginys motyvuotas palyginimu, klausimas – metafora. Galima būtų teigti, kad tarp palyginimo ir metaforos nėra esminio skirtumo. Tačiau prasmės problemą galima interpretuoti būtent kaip dvi viena kitą neigiančias galimybes, kurios savo raiška lemia klausimą ir neigimą. „Lietaus“ dviprasmybė, išreikšta neigimu, tampa vienareikšmė:

*Nepriėmiau tavęs, Užsidengiau
Atrodei man sunkus kaip geležis*

Antras strofos dveilis išreikštas metafora, kurios atžvilgiu sutampa skirtingos reikšmės:

*Kodėl žiedais patvino
Laukinė obelis?*

Metaforos prasmės efekto išraiška patraukli, tačiau nemotyvuota – reikšmės susijusios tik sinoniminiais ryšiais, kurie netiesiogiai atspindi bendrą vardiklį. Tačiau prasmės efektas užgožia realų reikšmių antonimiškumą, vienas kita neigiančius ryšius bendro vardiklio atžvilgiu. Todėl metafora yra nereali, netiesioginė kalba, aktualizuojanti klausimą: kaip arba kodėl išnyko reikšminė opozicija, koks tas bendras vardiklis, kurio atžvilgiu įmanoma derinti skirtingas reikšmes?

Galbūt todėl šioje rinkinio dalyje akivaizdus reikšmių perteklius, vietomis tampantis tiesiog išvardijimu. Tokiuose „peizažiniuose“ eilėraščiuose kaip, pavyzdžiui, „Kovas“, „Sniegas baltavo ir man“ poetinės priemonės tarsi nerealizuoja konstruktyvių – reikšmingų ryšių, įvardijančių prasmę.

„Mūsų vasaros praslinko nesusitikusios“

Antrame rinkinio cikle išryškėja kelių tendencijų dominantė, lemianti naują stilių, kokybinius bei kiekybinius eilėraščių struktūros pokyčius. Viena iš analizės prielaidų, leidžiančių suvokti eilėraščio prasmę, būtų verlibro funkcija – „nepoetiškos“ kalbos raiška poetiniame tekste. Iki šio momento eilėraščių prasmę buvo galima analizuoti iš esmės uždaroje teksto konstrukcijoje, pavyzdžiui, tais atvejais, kai prasminis efektas realizuojamas minimaliomis priemonėmis: pakartojimu, semantinių grupių pergrupavimu, atskleidžiant naujus prasmės niuansus, tarsi tai būtų žodžių žaismas, pagrįstas jų reikšmės pokyčiais skirtingose eilėraščio konstrukcijos pozicijose. Čia didelės reikšmės turėjo fonetinis žodžių panašumas, kurio dėka aktualizuojami ritiniai-semantiniai paralelizmai, išsiskiriantys individualumu ir darniai atkartojantys bendrą kompozicijos judesį. Verlibras susilpnina intonacinius-semantinius ryšius – lieka tik

„atsitiktiniai“ sąskambiai, išreiškiantys nenormuotą poetinės kalbos raišką, kurie ir pakeičia uždara, kanonų apsaugotą, konstrukciją. Tekstas tampa labiau atviras, pažeidžiamas įvairių stilistinių įtakų, tačiau kita prasme tai – imituojantys elementai, sustiprinantys tarptekstinius ryšius ar skirtingų funkcijų stilių sąveiką. Kūrinio suvokimas šiuo atveju turi remtis naujomis sąlygomis. Teksto atvirumas, verčiantis nustatyti ryšių kilmę ir specifiką, tampa hermeneutine problema.

Verlibras gali reikšti ir gana kritišką kūrybinio proceso situaciją, kuomet turinys lemia išraišką, kitaip tariant, prasmė nėra kažkas įforminta ir harmonizuota, kas žymi eilėraščio pabaigą – efektą. Šiuo atveju prasmės trūkumas ar perteklius lemia tai, kad kalba atsisako paklusti dėsningumams, poetiniams kanonams, todėl tampa impulsyvia, emocionali išraiška. Prasmės trūkumas ir pilnatvė – dvi skirtingos būsenos. Pilnatvei užtenka minimalių raiškos galimybių, todėl nebūtinai papildomi efektai, – viską lemia aiškus konteksto ir situacijos prasmingumas, kurį nurodo imituojantys elementai ar sutartiniai simboliai. Pavyzdžiu gali būti eilėraštis „Kriauklės ant moterų ašarom sudrėkusio kranto“. Tekstą prasmės atžvilgiu galima skirti į dvi dalis, kurias jungia „dviprasmiški“ žodžiai ar frazės: „Tavo laisvieji vergai“, „Inkaras yra ne metalas / bet jų širdys, jų kūnai ir sielos“, „... mojuoti giedantiems vyrams už duoną ir pilnas žuvų statines“. Dalis šios frazeologijos ir leksikos yra tiesioginė nuoroda, išreiškianti būdingą vartojimo specifika, siužetus, kurių raiškos elementai jie buvo: „duona“, „pilnos žuvų statinės“. Atsižvelgiant į evangelinių tekstų reikšmę, juos galima sieti su įvardžio „Tavo“ reikšme: ir kartu tai tas pats „kroviny“s, kurį „nešė vyrai“ – „Tavo laivų irkluotojai“. Kita prasme „duona ir pilnos žuvų statinės“ siejamos su „verkiančiomis ir laimingomis moterimis“. Šias dalis galima įvardyti kaip skirtingas simbolių sistemas, kuriose ryški elementų hierarchija: „Tavo“ – „laisvieji vergai“ – „kroviny“s / „duona ir pilnos žuvų statinės“ – vyrai – verkiančios žvejų moterys – „pamaitinti vaikai žaidžia kriauklėmis“. Prasmė maksimaliai išryškėja, arba tampa aiški, sujungus kraštutinius šio santykyio elementus: „Tavo“ –

pamaitinti vaikai žaidžia kriauklėmis". Jungtis realizuojama oksimoronais: „laisvieji vergai" – teigiamas oksimoronas, menkaverčiam daiktui suteikiantis aukštos kilmės atributiką, arba retorinė figūra, leidžianti sujungti prieštarigus teiginius; jungiamoji tematinės kompozicijos dalis – „Jų sausus kojos sudrėksta krante" – realizuojama situacijos oksimoronu, nemotyvuota fraze, išreiškiančia situacijos prieštaringumą lyg stebuklo išraišką, kuri motyvuoja visą tekstą, daro jį prasmingą, arba leidžia prasmės pertekliui „išsipildyti" beprasmiškoje situacijoje.

Šiuo atveju konteksto prasmė perkeliama į eilėraščio struktūrą, arba eilėraščio prasmės problema sutampa su konteksto variantu. Jokių pokyčių iš esmės neįvyksta – eilėraštis lieka reikšmingas kaip atitinkamos tradicijos įprasminimo modelis.

Kiti ciklo eilėraščiai atspindi priešingą variantą: prasmės pilnatvės opozicija – trūkumas arba paieška, išplečianti reikšmių – asociacijų lauką. Tai tarsi gyvybiškai svarbus poreikis, nesuvaržytas kanonų: viskas gali tapti reikšminga, todėl nebenormuojama. Šiuo atveju ypatingos reikšmės įgyja simboliai – nuorodos, leidžiančios aprėpti visumą, kad būtų galima priimti arba atmesti. Dėl to tekste išsiskiria priešingų prasių simbolių sistemos – atsiranda simbolistinis dualumas, įgalinantis prasmės paiešką – kalbos išraišką. Prielaidą galėtų patvirtinti eilėraščio „Kad mano kraujas būtų tavo žaizdose" interpretacija.

Pirmojoje strofoje aktualizuotas „Aš" – „Tu" reikšmių santykis. Analogijos atskleidžia potencialiai menamą jų tapatumą:

*O norėjau būti kuo arčiau Tavo,
kad mūsų neskirtų jokia kūno žaizda,
kad kraujas tavo žaizdose būtų mano.*

„Žaizdos" reikšmė – jungiamasis simbolis, galintis motyvuoti analogijų derinimą, visiško tapatumo įvardijimą. Tačiau tolesnė santykio raida antroje strofoje aktualizuoja priešingas reikšmes:

*Kentėkim išsiskyre,
nes mano žaizdos yra menkesnės.*

Prasmės efektas grindžiamas neigiant analogija; įvardijama skirtinga jungiamųjų simbolių priklausomybė, lemianti santykio beprasmiškumą trečiojoje strofoje:

*Kentėti bijau, o čia niekas niekam neatlygina,
net nepaguodžia,
nes tam yra žemė.*

Bandymas sutapatinti realios ir ją įprasminančios idealios reikšmės išraiškas simbolizuojančiais žodžiais, prasmės paieška ar nuoroda, pagrįsta šių žodžių dviprasmiškumu, leidžia ciklo eilėraščių specifiką įvardyti simbolizmo sąvoka, nors, remiantis tradiciniu šio reiškinio apibūdinimu, Mackaus simbolizmą galima vertinti tik neigiama reikšme – kaip prasmės trūkumą (išimtis būtų vienintelis eilėraštis „Kriauklės ant moterų ašaroms sudrėkusio kranto"). Tiksliau, šį reiškinį įmanoma suvokti tik įvertinus naujos situacijos reikšmę, kurią nurodo reali, idealią simbolių prasmę aktualizuojanti, reikšmė. Konkreti vieno simbolio analizė padėtų atskleisti priežastinį situacijos, reikšmės ir simbolio ryšį.

Eilėraštyje „Džiaugsmas, senasis liūdesio apaštalas" įvykio prasmę išreiškiantis simbolis – „džiaugsmas". Tekste jis, kaip dviprasmiškas elementas, atlieka jungiamąją funkciją. Jo dvilypumą išreiškia poziciniai santykiai su antonimiška liūdesio reikšme: „Džiaugsmas, senasis liūdesio apaštalas".

Be šios reikšmės, jis dar yra pakartotas simbolis, fiksuojantis evangelinių tekstų reikšmę: Evangelija (gr.) – gera, linksma žinia. Mackaus eilėraštyje pateikiama tik jos nuoroda:

*Tau nėra vietos žemėje
ir nebuvo Paskutinėj Vakarienej.*

Evangelijose aprašytas prasmingas įvykis, kurio kalbinė išraiška gali būti reikšmių spektras, nors pati prasmė nėra nė viena šių reikšmių, atskirai paėmus. Įvykius kalbos aspektu galima analizuoti kaip priežasties ir pasekmės santykį, kurį realizuojant, išplėtojamas siužetas, pavyzdžiui, Evangelijos istorijoje džiaugsmas

atsiveria it pasekmė, įprasminanti liūdesį. Mackaus eilėraščio pavadinime poziciniai priežasties ir pasekmės santykiai iš naujo aktualizuojami, tampa nepastovūs, dviprasmiški. Jų išraiška įkūnija priešingą Evangelijos tekstams prasmę: liūdesys, kaip pasekmė, įprasmina džiaugsmą. Todėl „džiaugsmas“ yra „liūdesio“ reikšmė – naujas prasmės akcentas, interpretacinis veiksmas. Visi aktualizuoti „džiaugsmo“ atributai kinta, prasmingi ryšiai pergrupuojami, paliekant tik seną vardą, kuris neatspindi jam tapačios situacijos – jų santykis su vardu reiškia netiesą:

Kodėl tu niekad neateini po jo?

Arba prieš jį?

Aš pradedu tikėti, kad tavęs nėra.

Senasis apaštale.

Netiesia – prasmės akcentas, atspindintis situacijos reikšmę. Mackaus simbolizmas – save neigiantis reiškiny, kuriame nėra tradicinės įžvalgos, pagrįstos „tikėjimu“ simboliais ir analogijų tapatumu – įprasminimo galimybe. Čia galima atrasti priešingą raiškos kryptį: bet kokiu įprasminimo galimybe tampa problema, kuri lemia prasmės prasmingumo analizę – saviinterpretaciją, grįžimo procesą, pakartojimą.

Eilėraštyje „Mano gyslos tau yra stangrios“ metaforiška analogija aktualizuotas vienijančios visumos – prasmės ir atskirų reikšmių santykis:

Maldų knygos rūdija.

Kiekvienas puslapis sunkus kaip įkaitintas metalas.

Jeigu jų daugiau neatversiu, kaip kalbėsime?

Antros strofos trys pirmos eilutės sąveikauja kaip sinonimiški paralelizmai:

Mūsų nesujungs aštri dievnamių gotika

ir sodrios baroko linijos;

nei kraujas.

Išvardijant akcentuojami skirtingi jų požymiai: „aštri“, „sodrios“ – taigi atsiveria skiriantis reikšmingumas, neigiantis vienijančią priklausomybę ir jungiamąją jų, kaip simbolių, funkciją – „nesujungs“. Dėl to išvardijimas yra vienintelė įmanoma išraiška, elementarus

veiksmas, siejantis skirtingas reikšmes. Jų neįmanoma įprasminti viena kitos atžvilgiu, nes nėra bendro vardiklio. Išvardytos reikšmės tarpusavyje sąveikauja nlyginant beprasmybės sinonimai.

Prasmė galima tik kaip visumos išraiška. Tačiau bendru vardikliu realizuojami tik sinonimiški ryšiai, neigiant skiriančius reikšmių santykius. Atskira reikšmė nureikšminama, niveliuojama bendros priklausomybės prasmės efekto vardan – tampa „ameba“:

Aš noriu išsidalinti ląstelėmis,

bet nenoriu būti ameba.

Aš noriu išsidalinti tarp juodžemio

ir lėto žvaigždžių degimo.

Tapatumus ir skirtumus vienijanti prasmės išraiška – menama, bet nerealizuojama galimybė. Tokia eilėraščio kalbos saviinterpretacija tampa savotiška rašymo sąžinės išraiška, kuri verčia kaupti ir rūšiuoti reikšmes, neigdama jos įprasminimo, kūrybos galimybę.

Tai turbūt reikšmingiausias Mackaus poezijos etapas, lėmęs jo stiliaus bei temos specifika: ypatingą poetinių priemonių arsenalą ir vienintelę įprasminimo galimybę – beprasmybės įvardijimą. Šią lemtį poetas vėliau pavadino „absoliučiai laisva kūryba“.

„Dedikacijos mirčiai ir meilei“

Šiame cikle simboliai taip pat atlieka pagrindinę funkciją – jų atžvilgiu derinamos visos reikšmės, pasikartojimais aktualizuojami simboliškos prasmės bei reikšmių tapatumai ir skirtumai. Tačiau eilėraščiuose nėra „sumaišties“, virstančios saviinterpretacija, kurią iš dalies lėmė pakitusi tradicinių simbolių reikšmių situacija. Kūrinių prasmė priklauso nuo griežtai atskirtų, individualizuotų simbolių funkcijų. Pats ciklo pavadinimas, įvardytas dviem simboliškais žodžiais, išreiškia simbolistinį Mackaus poetikos dualumą, atskleidžia dvi skirtingas grupes, kurių sąveikoje išryškėja naujas prasmės akcentas.

Eilėraščiai „Tėvas“ ir „Upė, tėvas, upė“ tarpusavyje susiję kaip skirtumo-dualumo

išraiška. Šiame santykiyje tradiciškai galima motyvuoti tik reikšmes, bet ne kūrinų prasmę. Pavyzdžiui, eilėraščio „Tėvas“ raiškos elementai parinkti iš tradicinio konteksto: „... liesiu žaižaruojančią geležį / kad užsigrūdintų rankos / žemei mylėti“. Visas kūrinys simbolizuoja tradiciją: tema – tėvo ir sūnaus santykius, kalba – veiklą. Eilėraščio įžangoje sintaksiniškai-semantiniai paralelizmai pabrėžia skiriančius reikšmių akcentus – antonimiją:

*Skaityk mano meilę,
Užrašytą pirštais,
geležies nelietusiais;
Skaityk mano žodį,
neužgrūdintom rankom
meilę palietusį.*

Pabrėžiamas nesuderinamumas: „geležies nelietusiais“ – „meilę palietusį“; poziciškai akcentuota „meilė“, kaip aktuali reikšmė, turėtų sujungti, įprasminti „geležies apdirbėją“, „žaižaruojančią geležį“, „... žemę“:

*Sakiau: būsiu geležies apdirbėjas,
liesiu žaižaruojančią geležį,
kad užsigrūdintų rankos
žemei mylėti.*

Kita strofa taip pat pagrįsta menama vienijančia „mylėti“ prasme, turinčia sujungti „nedūžtančių žaislą“, „luošą sūnų“ ir „tėvą“.

*Sakau: pirštais žaižaruojančią geležį lenksiu
į nedūžtančių žaislą,
kad sūnus užsigrūdintų
tėvui mylėti.*

Tačiau ketvirtojoje strofoje nesuderinamumas, išreikštas išvardijimu, neigia bendrus ryšius tarp „geležies apdirbėjo“, „nedūžtančio žaislo“ ir „žemės“. Paneigti ryšiai ir su tradiciniu kontekstu – „meilės“ reikšmė paskutinėje strofoje nėra tapati nė vienai tradicinės prasmės užuominai:

*Suspėjau paduoti
luošam savo sūnui*

*neužgrūdintą meilę
medienos paviršiuje
įskoptuotam eilėrašty*

Tapatumo ieškojimas, bandymas bendru vardikliu sujungti skirtingas reikšmes yra tradicinė kalbos veikla. Šiuo požiūriu „meilė“, kaip simbolis, nefunkcionuoja. Nauja jos reikšmė tekste greičiau išprovokuota „nevykusių“ veiklos – mėginimo susieti nesuderinamas reikšmes, – kaip paradokso išraiška, neigianti ryšius su ją lėmusia sąlyga – tradicija.

Porinis eilėraštis „Upė, tėvas, upė“ tarytum būtų parašytas „be jokių pastangų“ – visiškai analogijų sutapimas kaip prasmės išsipildymas.

*Mano upė artėja į mirties jūrą.
Mano žaizdos išmėtytos pakrantėse,
išaugo žaliais krūmokšniais ir nevaisingais
spygliuotais medžiais.*

Išvardijamas virsta įvardijimu, reiškiančiu visumą:

*Aš plaukiu artyn į jūrą
Aš nešuos įsimylėjusių valčių kuždesį,
girtų, barzdų, sielininkų dainą,
piemens, atėjusio naktigonėję pagirdyti žirgų,
žiovulį
ir nesušukuotus plaukus.*

Pagrindinis simbolis – „upė“, kuri „artėja į mirties jūrą“ – lemia teksto struktūros simetriškumą.

Semantiniu požiūriu tai įprasmintą beprasmybę. Žodžiai ar žodžių grupės beprasmybės atžvilgiu lygūs, chaotiškas jų derinys tampa simetriškas, darnos efektas virsta prasmės efektu. Beprasmybė neigia hierarchiją. Eilėraščio „Tėvas“ prasmė, atspindėta šiame tekste, tampa tik beprasmybės reikšme – simetrišku elementu. Beprasmybė realizuojama netgi vizualiai apčiuopiama drama: „Upė, tėvas, upė“.

Kituose eilėraščiuose prasmė, kaip beprasmybės apraiška, įvardijama visišku priešybių tapatumu ir kompozicinės simetrijos

išryškinimu. Anaforiška eilėraščio „Mirę svečiai“ pirmos ir antros dalies strofų kompozicija atspindi elementaraus sutapatavimo veiksmą:

Žaliame vandeny

(jis artėja juodo sutemusio miško)

atsispindi pavargę mūsų kūnai

Žaliame vandeny

(jo paviršiuje įsmigo sidabrinis mėnulio lankas)

žaidžia mūsų berniuko siela.

Metonimiška, realia priklausomybe motyvuota raiška ir metafora, įprasminanti metonimišką reikšmių pasiskirstymą, susietos bendru vardikliu – virtusios veik absoliučiu analogijų tapatumu.

Serią trumpų eilėraščių – „Paskenduolė“, „Po vasaros“, „Po draugystės“, „Po išsiskyrimo“, „Po audros“ – išreiškia „po prasmės“ įvykį. Čia galimi įvairiausi reikšmių derinimai, netikėčiausios metaforų realizacijos, nesuvaržytos realumo saitų:

Žalioj žolėj negyvas

paukštis pakelia sparnus

ir išskrenda ieškoti savo kapui vietas

„Absoliuti kūrybos laisvė“ atradus absurdišką reikšmės ir prasmės santykio priklausomybę. Šiuose tekstuose nebeįmanoma išvelgti simboliškų ženklų reikšmės, atskiriančios ir sujungiančios realų bei idealų prasmės lygmenis, kadangi nebėra menamos prasmės ir reikšmės skirtumo – telieka beprasmybės efektai.

„Neornamentuotos kalbos generacija“

Trys paskutinieji ciklai – „Neornamentuotos kalbos generacija“, „Augintiniai“ ir „Chapel B“ – vienas su kitu susiję kaip atskiri to paties reiškinio momentai, atspindintys paskutinę poetinės kalbos metamorfozę. Visos kūrybos atžvilgiu tai tarsi poeto bandymas išversti savo poeziją į kitą kalbą, nuosekliai tobulinant vertimo meną iki paskutinio „Chapel B“ eilėraščio „Ir mirtis nebus nugalėta“, kuriame viskas pagaliau sutampa – įvyksta absoliuti reikšmių identifikacija naujoje kalboje.

Atskiri ciklų eilėraščiai susiję priežastiniu ryšiu, visumą atspindinčiu siužetu, todėl kiekvieną ciklą galima nagrinėti kaip vientisą kūrinį. „Neornamentuotos kalbos generacija“ – naujo etapo pradžia, glaudžiai susijusi su ją lėmusia sąlyga – simbolizmo krize. Čia galima atrasti panašių ar net tapačių bruožų, siejančių su ankstesnių ciklų eilėraščiais, pavyzdžiui, simbolinius religinių tekstų žodžius ar panašų išvardijimo veiksmą, tačiau šio ciklo eilėraščiuose iš esmės pakitęs raiškos priemonių funkcionavimas – jis atspindi naujos situacijos reikšmę: simboliai virtę vardais, siužetų personažais, išvardijimas – konkrečia nuoroda. Todėl šis ciklas – iš dalies alegorinė simbolizmo interpretacija, atverianti naujas reikšmės ir prasmės santykio galimybes, kitų petinių priemonių raišką.

Ciklo įžangoje netiesiogiai išreikšta kalbinė situacija:

– Ką nešu stikliniame karste?

– Surinkau visu daiktus, turėtus anuomet.

Šaknis įleido mirę daiktai manin.

Neįprasminimų reikšmių perteklius, lėmęs simbolistinės tendencijos krizę, perkeliamas į šio rinkinio kūrinius. Jau pirmuose eilėraščiuose atskleidžiami esminiai naujos kalbos bruožai. Reikšmių reikšmingumo įvardijimas pagrįstas realiais ryšiais, pavyzdžiui, pirmajame eilėraštyje „Viešpaties Angelas“ metonimiškai susijęs su „kopyčios vitražu“ kaip „juoda ir žalia“ – įvyksta absoliuti simbolio materializacija, taip pat ir „amžiną atilsį“ reikšmės demistifikacija:

Pabudintas Viešpaties Angelo

Želgiu į kopyčios vitražą:

veidas viešpaties angelo, –

angele, juoda ir žalia,

angele, amžiną atilsį.

Realiai įvardyta simbolio dviprasmybė – alegorinė išraiška. Jungiamoji frazė „juoda ir žalia“ pakeičia simbolio reikšmę, demaskuodama menamą prasmę realiais tapatumo ryšiais su kitomis reikšmėmis:

*Žalias, angele, kraštas
žalia išdalinama žemė.*

Kitas eilėraštis skamba kaip elementarus išvardijimas, tačiau nereiškia tos beprasmybės, kurią lemia menama prasmė. Reikšmių nuoroda į save šiuo atveju – vienintelis prasmės pagrindas:

*Tai įtampos kupinas laikas
tai laikas mirties nepaaiškintos.
„Litanija“ – maldą imituojantis eilėraštis:
Amžinas gedulas
pelėsių žaliuojantis kvapas
Amžinas gedulas
šalti mėnesienos žvilgsniai
prieš išlyjančią kūnų aistrą.*

Maldos išraiškoje prasmės įvardijimas pagrįstas tapatumu ir menama vieninga visuma, todėl reikšmės jungiamos kaip elementarus panašūs žemesnio lygio hierarchijos elementai. Šis siejimas analogiškas beprasmybės simetrijai: šis beprasmybė save identifikuoja visišku tapatumu, tuo tarpu vieninga prasmė – niveliuojančiu reikšmių panašumu. „Litaniijoje“ „Amžinas gedulas“ kartojasi kaip „amžiną atilsį“ interpretacija, kurios išraiška neigia maldoje įprasmintą dviprasmybę, todėl reikšmių sanaupta atspindi realią prasmę.

Reikšmės, susijusios menama prasme, išreiškia dvikalbystės būseną. Simbolistinė poezija gali būti suvokta kaip dvi viena kitą lemiančios kalbos – paprastų reikšmių ir tobulos prasmės. Todėl dviprasmybės neigimą, kaip realumo poreikį, Mackaus poezijoje galima apibendrinti vienos ir tapačios sau kalbos savirealizacija:

*Į avilį nebelėk
medaus nebenešk
bitele pilkoji.
Korys išvalgytas
avilys išdraskytas
bitele pilkoji.*

Pirmasis „Hermetiškos dainos“ eilėraštis, parašytas sekant liaudies dainos motyvais ir

forma, yra tapačios sau kalbos išraiškos būdas, pagrįstas realiu analogijų tapatumu – alegorine saviinterpretacija.

Vienos kalbos idėją Mackaus poezijoje galima suprasti kaip nesiliaujančią mėginimą įveikti netapatumo sau būseną, realizuojamą reikšmių nesuderinamumu.

*Maitinuos savimi:
sąnariams – kondoras
sąnariams esu hiena.*

Tokia raiška neigia prasmės hierarchinę struktūrą – darnią priklausomybę išreiškiančius santykius. Jos savirealizacijos erdvė – viena kitą neigiančių priešybių išraiška. Konstruktyvių požiūriu nesuderinamumas pagrįstas antonimija, kuomet pasikartojimų santykiuose įvardijami skirtumai, kurie tarpusavyje gali būti susiję it priežasties ir pasekmės išraiška. Prasmės efektas laikino tapatumo principu realizuojamas „atsitiktiniuose“ sutapusių skirtumų junginiuose, kuriuos galima būtų pavadinti situacijos sinonimais, išreiškiančiais „stichišką“ siužeto raidą:

*Mano mergaitė ramiai nubrido per sniegą.
Bitele pilkoji, į avilį nebelėk, –
avilys išdraskytas, koriai išvalgyti;
nesibaigiantis kartos prakeikimas –
be atvangos, be poilsio iš niekur į niekur.*

Vienas eilėraštis atskirai negali būti „hermetiškos“ kalbos savirealizacijos veiksmas. Jį įmanu suprasti tik kaip nesiliaujančio proceso dalį, įvardijančią reikšmių nesuderinamumą ir atsitiktinius sutapimus – įvykių prasmės nuorodą.

„Augintiniai“

*Iš siaubo sustingsta
žvilgsnis augintinio akių
supratusių raštą.*

Kiekviena kalbinė raiška priklauso nuo ją reguliuojančių dėsnų, ir tapačia trukme atsiskleidžia juos atitinkančioje erdvėje; kalba

savo raiška kiekybiškai ir kokybiškai sutampa su ją lėmusia sąlyga. „Augintiniai“ su „Neornamentuotos kalbos generacija“ susiję kaip tematinis ir žanrinis „hermetiškos“, „neornamentuotos“ kalbos įprasminimas: atsitiktiniai sutapimai, situacijų pasikartojimai atsiskleidė kaip reikšmių nesuderinamumą reguliuojantis dėsnis, išreikštas nauju žanrinio pavaldū. „Augintinių“ kompozicija palyginti su „Neornamentuotos kalbos generacija“ yra panaši, tačiau labiau motyvuota – atskirų dalių santykis įvardija jų priklausomybę vienai ar kitai prasmei nuorodai, kurių visuma išreiškia bendrą siužeto raidą. Tai pasakojamoji kalba, lemianti kitokią trukmę nei paprasto eilėraščio reikšmių derinimas. Pasakojimas – prasminių įvykių grandinė, atspindinti netolygius vienio momentus – sudėtinės siužeto dalis: įžangą, veiksmo užuomazgą, vystymąsi, kulminaciją, atomazgą ir epilogą. Kiekvienos dalies prasmės išraiška, kaip aktualios atskiro eilėraščio reikšmės realizacija, įvardyta bendra priklausomybe. Pavyzdžiui, pirmajame eilėraštyje kompoziciškai ir tematiškai atskirtos dalys:

*Apvalėjo mėnulis,
o saulė skęsta,
ir džiaugsmas palieka pomirtiniams vėlių
žaidimams
ir
tavo kapo vieta
vieniša,*

kurias sieja tapatumo ryšys. Skirtingos reikšmės, susijusios kaip situacijos sinonimai, kurių santykį lemia priežasties įvardijimas:

*Iš mirusios jūros dugno
aš vis dar iškeliu
ant deginto molio plytelių
užrašytus hieroglifus.*

Prasmės efektas pagrįstas tapatumo atpažinimu, kuris tiesiogiai išreikštas paskutinėje dalyje:

Išblankusioj molio plytelėj

*iš siaubo sustingsta
žvilgsnis augintinio akių
supratusių raštą
apvalėjančio mėnulio,
skęstančios saulės,
bedžiaugsmio vėlių žaidimo.*

Bendra priklausomybė, įvardijant skirtumus kaip situacijos sinonimus, yra tarsi dramos siužeto raida, kuomet „atsitiktiniai“ sutapimai išreiškia tą pačią lemiančią priežastį, privalomą ryšį.

Viso ciklo prasmės efektas pagrįstas atpažinimu. Temos skiria kūrinis laiko ir erdvės atžvilgiu. Tačiau reikšmės ir prasmės santykis šiuo atžvilgiu nenormuotas. Laikų netapatumas išreikštas sutapimais, kurie įprasmina vieną realų kūrinio laiką. Todėl istorizmai – laiko netapatumo simboliai, realizuojami kaip tapataus įvykio reikšmės – tai, pavyzdžiui, „Baladėje apie gerąjį Johną“ ir „Jureke“ pasikartojantys motyvai:

*– Lorde, o Lorde, tai Tu
išdavei Judą
ir bizūnais nuplakei
protėvio sielą.
Paklausė motina Judo giminės pažymėta
ir dvylika tūkstančių atsakė jai: – Ne.*

Erdvių skirtumai sutampa kaip viena tapataus įvykio erdvė:

*Dvylika vartų į šiaurę
dvylika vartų į pietus,
dvylika vartų į rytus,
dvylika vartų į vakarus!*

Visas ciklas susietas jungiamaisiais ženklais. Todėl visumoje išryškėja darni simetrija, kuri semantiniu požiūriu yra beprasmybės nuoroda, įprasminanti siužeto raidos kryptį.

„Chapel B“

Viena ir tapati sau „hermetiška“ kalba yra fakto kalba. Faktas – aktualios reikšmės sinonimas. Jo realumas, kaip ir aktualios reikšmės nepriklausomybė nuo motyvuojančių sistemų

ryšių, lemia kitokią – nesuderinamumo raišką. Faktas praranda savo reikšmę, tapdamas motyvuotas, aktuali reikšmė – susijungdama su kontekstu.

„Chapel B”, dedikuotas tragiškai A. Škėmos žūčiai, yra kūrinys, skirtas fakto prasmei įvardyti. Formos atžvilgiu tai gedulingų mišių imitacija, siekiant simetriško raiškos būdų atitikimo kompozicinėms ritualo dalims. Todėl pirmą kartą Mackaus kūryboje konstruktyvų vaidmenį atlieka metrika – melodinių skirtumų išryškėjimas. Įžanginė dalis parašyta jambu, „Mirtiškoji” – mišriu metru, kaitaliojant amfibrachį ir daktilį, „Raudiškoji – sintaksiniu – intonaciniu verlibru, „Triumfališkoji” – tonine eilėdara.

*Mirtis yra pasenęs ir nuvėšęs
saulėlėdis virš Lietuvos gamtovaizdžio:
pavasari saulužė ištėkėjo
už svetima kalba prašnekusio mėnulio
Mirtis yra iškrypėliai malūnai,
už auksiną kritę į žvarbią vėjo pusę.*

Kiekviena kūrinio dalis turi savo atitikmenį įžangoje. Atskiros interpretacijos išverčia įžangos tekstą į skirtingai motyvuotas raiškas, kuriose atsiskleidžia fakto prasmės įvairovė.

Pirmajame eilėraštyje faktą nurodančios reikšmės siejamos su „kūno” motyvu, kuris atitinka pojūčių reikšmes.

Prasmę atskleidžia pojūčių reikšmių sutapimas su fakto reikšme:

*Juodos Juodos!
Aš noriu tik juodos.
Mėnulio plaštakom
į sapną apimtas,
į Dievo masę dūžtančios avarijos.*

Antrame eilėraštyje „kūno” motyvą atkartoja „žemyno kūno” metafora:

*Žemyno balsas, tapęs kūnu ir lytim
prieš aktą paryčiui isteriškai suspiegia.*

Metaforiškas teiginys įvardija „kūnišką” tapatumą, todėl kaip situacijos sinonimai

sąveikauja „per Dievo smurtą susapnuotas kūnas” ir „žemyno balsas, tapęs kūnu ir lytim”.

Trečiame eilėraštyje fakto reikšmė realizuojama maldos, liturginės kalbos forma:

*Marija lyčiai sutvertoji
Marija kilus iš tiesos.*

Skirtingos fakto interpretacijos išreikštos kalbine diferenciacija, viena kitą neigiančių reikšmių-skirtumų įprasminimu „atsitiktiniais” sutapimais, tiesiogiai neatskleidžiant jų tapatumą reguliuojančio dėsnio. Ši dalis atsiveria kaip vienio problema, realios įvykio reikšmės netapatumas kalbai. Visiškas analogijų sutapimas aktualios reikšmės atžvilgiu „Mirtiškoje” dalyje realizuojamas vertimu į vieną kalbą.

Kitose dalyse faktas išreikštas dviem poetinėmis interpretacijomis. „Raudiškojoje” raiška absoliučiai sutampa su F. Garcia Lorca kūrinio kalba:

*Tai buvo septintą valandą ryto
lygiai septintą valandą ryto
Penktą valandą vakaro
Lygiai penktą valandą vakaro.*

Analogijų laiko reikšmių skirtumai pabrėžia tapatus įvykio prasmę. Faktą įprasminanti kalba yra viena, tad šiuo atveju Mackaus kalba tapati tai, kuria rašė ispanų poetas.

Paskutinė dalis – „Triumfališkoji” – yra vertimas į vieną kalbą, neigiantis dviprasmybę kaip netapatumo sau būseną. D. Thomas eilėraščio „Ir nebus mirties karalijos” frazė Mackaus kūrinyje „Ir mirtis nebus nugalėta” išreikšta ne kaip prasmės akcento perkėlimas, menantis dviejų kalbų galimybę, kurių sąveika lemtų fakto dviprasmiškumą. Mackaus eilėraštyje reikšmės ne perkeliamos, bet įreikšmintos jų pačių atžvilgiu.

IŠVADOS

Antano Mackaus poeziją galima įvertinti kaip pasikartojimų seriją, kurioje kiekvienas etapas skirtingai išreiškia tapačią situaciją – iš naujo grįžtama prie prasmės problemos. Įvairios raiškos priemonės realizuojamos iki visiško reikšmių ir prasmės netapatumo įvardijimo. Pirmojo „Elegijų“ rinkinio eilėraščiuose atsispindi netolygus tradicinės poezijos ir individualios kalbos santykis, kuriame individualumas – tik reikšmių perteklius kitą prasmę nurodančių tradicinių kanonų rėmuose. Rinkinio „Jo yra žemė“ „Pasikartojimų“ ciklo eilėraščiuose atspindėta pati poezijos esmė – reikšmių įvardijimo galimybių įvairovė kaip daugiareikšmiškumo sąlyga, kuri tačiau išlieka indiferentiška menamai prasmei. „Ir mūsų vasaros praslanko nesusitikusios“ ciklo eilėraščiuose intuityviai ieškoma prasminių nuorodų, kurios lemtų nuolatinę reikšmių priklausomybę bendrai visumai. Simboliai, kurių atžvilgiu galima suderinti reikšmių perteklių, stabilizuoti santykių prasmingumą, čia atlieka dominuojančią funkciją. Tačiau skirtumų nesuderinamumas atskleidė simboliškos prasmės netapatumą reikšmėms. Cikle „Dedikacijos mirčiai ir meilei“ simboliai virto beprasmybės sinonimais, o reikšmių perteklius – beprasmybės nuoroda. Šią pasikartojimų raidą galima motyvuoti dvikalbystės būseną: menama prasmė kaip idealios kalbos intuiciją neigia realią kalbą. Todėl reikšmių ir vienijančios prasmės santykis pagrįstas „apgaule“ – darnos efektu, neigiančiu realių reikšmių reikšmingumą. Paskutiniuose rinkiniuose – „Neornamentuotos kalbos generacija“ ir „Augintiniai“ bei „Chapel B“ – atsiskleidžia nauja poetinė išraiška, pagrįsta menamos prasmės, kaip dvikalbystės sąlygos, neigimu – reikšmių nesuderinamumas yra vienintelė tapačios sau kalbos išraiška, o nesiliaujantis konfliktas – vienintelė prasmės nuoroda. Alegorija, pagrįsta realiais reikšmių santykiais, tampa pagrindine poetinės raiškos priemone.

LITERATŪRA

*Mackus A. Ir mirtis nebus nugalėta. Vilnius, 1994.

Giedrius Unikauskas

THE PRINCIPLE OF RECURRENCES IN
ALGIMANTAS' MACKUS' POETRY

Summary

Mackus' poetry can be evaluated as a series of recurrences, where every stage reveals the same situation differently – returns to the issue of meaning anew. Various means of expression are realized in order to give a name to a meaning and sense. The poems of the first collection “Elegy” reflect uneven relationship between traditional poetry and individual language, in which individuality is only the excess of meanings, which refers to other meanings within the frame of traditional main mean to express poetry. canons. The poems of “His Earth” and “Recurrences” collection cycle reflect the very essence of poetry - a variety of possibilities to name meanings what conditions multi-meanings, which, however, remain indifferent to an imaginative meaning. In the last collection - “Unornamented Generation of Language”, “Foster-children” and “Chapel B” - a new poetic expression is revealed, which is based on imaginative meanings in order to negate a bilingual condition - incongruous meanings are the only expressions of an adequate language to itself, whereas a continuous conflict - the only reference to a meaning. Allegory, which is based on real connections of meanings, becomes the main mean to express poetry.

¹Cituoiant iš šaltinio, tekste nurodomas eilėraščiio pavadinimas.

Recenzavo dr. Elena Baliutyte